

3h
506

WENDINGEN

142 430102

== HOLLANDSCHE == BETONMAATSCHAPPIJ

's-GRAVENHAGE
GROOT HERTOGINNELAAN 258
--- TELEFOON 33830 ---
TELEGR. ADRES: BETONIJZER

AFDEELING WEGEN

BITUMINEUZE WEGBEDEKKINGEN
== OP FUNDEERING ==
VAN IEDER GEWENSCHT TYPE

N.V. BREEDVELD'S
FABRIEK BIJ ST. LAURENS
BETIMMERINGEN
VITRINES
ROTTERDAM
ROCHUSSENSTR. 107 TELEF. 34871

ZITKAMER WOONH. VAN DEN HEER S. TE K. ARCH. K. JONKHEID
EFFEN LINOLEUM 6 mm., GRIJS EN ZWART

**ARCHITECTONISCHE
LINOLEUMVLOEREN
LINOLEUM KROMMENIE**

N.V. FABRIEK VAN SANITAIRE VLOEREN

V/H VOLKING & Co.
KANTOOR, MAGAZIJN EN TOONKAMER
LELIEGRACHT 39 - AMSTERDAM
TELEFOON 46163 - GEVESTIGD SEDERT 1903

IMITATIE RUBBER
LINOLEUM
RUBBER
GRANITO
ESTRICH
LITOSILO
GARRELIN

VLOEREN

ALLES DOOR EIGEN VAKKUNDIGE WERKLIEDEN GELEGD
SUBERLINO ALS ONDERLAAG VAN LINOLEUM
BEZOEKT ONZE TOONKAMER EN VRAAGT PRIJZEN

3h
506

1

MAANBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: C. J. BLAAUW - W. M. DUDOK - HILDO KROP - J. F. STAAL - P. VORKINK EN H. C. VERKRUYSSEN
WENDINGEN, ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM,
VERSCHIJNT IN DE NEDERLANDSCHE TAAL EN SOMS IN HET FRANSCH, DUITSCH OF ENGELSCH
WENDINGEN WORDT UITGEGEVEN DOOR C. A. MEES TE SANTPOORT. TELEFOON NR. 22220
WENDINGEN WORDT GEDRUKT BIJ DE NAAML. VENN. IPENBUUR EN VAN SELDAM TE AMSTERDAM
ABONNEMENT BIJ DE UITGEVERS OF BIJ DEN BOEKHANDEL. VOOR BELGIE „DE SIKKEL” ANTWERPEN

DIT IS NUMMER 5 VAN DE
9DE SERIE (1928) EN GE-
WIJDAAN HINDOE-JAVAAN-
SCHE BEELDHOUKUNST.
MET BEHOUD VAN DE BE-
STAANDE TYPOGRAFIE
NAAR ONTWERP VAN H. TH.
WIJDEVELD IS DIT NUM-
MER SAMENGESTELD
DOOR H. C. VERKRUYSSEN.
DE INLEIDING IS GESCHRE-
VEN DOOR T. B. ROORDA.
HET OMSLAG IS GEMAAKT
NAAR EEN TEEKENING VAN
□ J. TEN KLOOSTER □

11/12 28
V.

TJANDI KIDAL, GRAFMONUMENT VAN KONING ANOESJANĀTHA. OOST-JAVAANSCH, GEWIJD OMSTREEKS 1248

HINDOE-JAVAANSCH BEELDHOUKUNST DOOR T. B. ROORDA.

Een der vele, tot heden nog onoplosbare en daarom wellicht boeiendste vraagstukken der Kunstgeschiedenis van Azië is dat van den oorsprong en het verloop van de Hindoe-Javaansche beeldhouwkunst.

Zeker, uit verscheidene authentieke bronnen hebben wij de wetenschap geput dat Hindoes op hunne zwerftochten ter zee, de eilanden van onzen Indischen Archipel reeds vrij vroeg en zeker reeds omstreeks het begin van onze jaartelling hebben bereikt.

Bovendien hebben wij alle aanleiding te vermoeden dat de, op de eilanden achterblijvende en zich aldaar gevestigde hebbende kolonisten van het vasteland, voor de overgrote meerderheid bewoners van de Zuid-Oostkust van Voor-Indië zijn geweest.

Uit allerlei gegevens — veelal van taalkundigen aard — kunnen wij afleiden dat de Javaansche bevolking zelve reeds eene zekere mate van cultuur, zich vooral uitend op economisch gebied en eene ver doorgevoerde differentiatie van het bestuurs-organisme, bezat, op het oogblik dat de Hindoekolonisten zich vestigden.

Dat de sculptuur, welke ten tijde van de economisch-politieke suprematie der Hindoes op Java ontstond, het karakter van eene, uit de kunsttradities dezer beide ras-elementen samengestelde, kunst draagt is dus niet verwonderlijk.

Wanneer wij nu, het bovengenoemde in gedachte houdende, de beeldhouwwerken der eerste, van ± 700 — ± 919 n. Chr. zich uitstrekkende, zoogenoemde Midden-Javaansche periode, die haar naam ontleent aan de ligging der residentie van de toen heerschende vorstengeslachten, beschouwen, dan zien wij reeds bij de oudste bewaardgebleven reliëf figuren aan kleine doch harmonisch gecomponeerde tempels, op de eenzame barre hoogvlakte van den Diëng gelegen, dat wij te doen hebben met eene wel is waar nog een weinig starre en gebonden, doch tevens voldragen kunst (zie fig. pag. 6), welke

bovendien zich voortreffelijk aanpast aan de architectuur waarvoor zij is bedoeld. Op de reliëfs van het grandioze monument voor de Boeddhistische Heilsleer, dat prachtige altaar: de Baraboedoer, zien wij dan deze gebondenheid reeds losser geworden en bovendien eene volledige beheersching van het naakt, die zich in de compositie door allerlei vrije, natuurlijke wendingen van het lichaam manifesteert (zie vooral pag. 12 de zittende dessa bewoners en het groepje der zittende en staande figuren, links van de danseres op het Baraboedoer paneel pag. 13). De op deze reliëfs, hoewel meestal nog in een gesloten compositie schema zich uitvierende, vrijheid van bewegingsrhythme, slaat dan in sommige gevallen, zooals bij het Prambanan reliëf op pag. 13. bijna over in losbandigheid en verbrokkeling der compositioneele gebondenheid, welke bij de analoge voorstelling op het Baraboedoer reliëf met de danseres, nog zoo voortreffelijk is gehandhaafd. De scherpe blik waarmede de kunstenaars de natuur hebben geobserveert, blijkt bovendien uit vele figuren die, hoewel vaak deel uitmakend van eene decoratief bedoelde versiering, een uitgesproken portretkarakter dragen, zooals de beide tezamen zittende meisjes van pag. 11, de statige, aan een Merovingischen Koning herinnerende kop van den Tjandi Bima op den Diëng (pag. 6) en vooral de, reeds tijdens de Oost-Javaansche suprematie vervaardigde, Wisjnoe op Garoeda-troon van Belahan, in wien men, vermoedelijk terecht, een portret van Koning Airlangga (eerste helft van de 11^e eeuw) meent te herkennen (pag. 10) en de vorstelijke Lokapalas aan de buitenzijde van de borstwering van den Tjandi Sjiwa te Prambanan (pag. 10 en 11).

Uit deze voorbeelden, welke nog met talloze te vermeerderen zouden zijn, blijkt dat, omstreeks 915, wanneer — door ons onbekende oorzaken — de specifiek Midden-Javaansche cultuur als in een doodslaap schijnt te verzinken, waaruit zij niet meer ontwaakt, de Midden-Javaansche sculptuur haar hoogsten bloei had bereikt. Het merkwaardige, waarop wij in den aanvang doelden, is echter hierin gelegen dat in de Oost-Javaansche

INGANGSPOORT VAN TJANDI DJAGO (OOK TJANDI TOEMPANG GENOEMD), GRAFMONUMENT VAN KONING
WISJNOEWARDHANA. OOST-JAVAANSCH, GEWIJD OMSTREEKS 1280.

INGANGSPOORT VAN TJANDI KIDAL, GRAFMONUMENT VAN KONING ANOESJANĀTHA, OOST-JAVAANSCH, 1248. MET GROOTEN, DEMONAFWERENDEN KALA-KOP

KOP IN EEN DAKNIS VAN TJANDI BIMA DIËNGPLATEAU. MIDDEN-JAVA, VERMOEDELIJK BEGIN 8^E EEUW

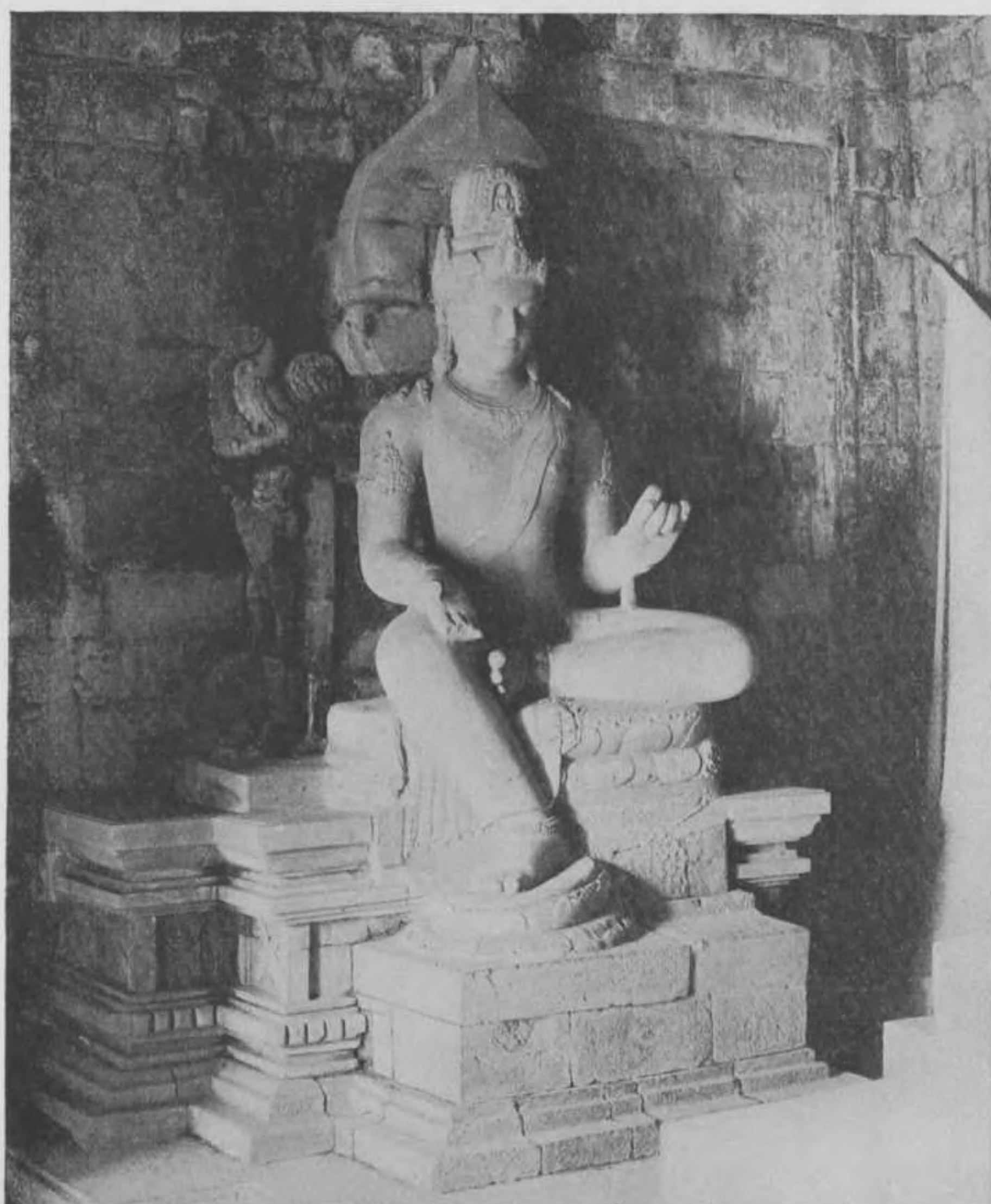

RELIEF AAN EEN DER TEMPELS O.H. DIËNGPLATEAU. MIDDEN-JAVAANSCH, VERMOEDELIJK BEGIN 8^E EEUW

periode, het omstreeks 1029 aanvangende tijdvak der in Oost-Javaansche residenties verblijvende dynastieën de reliëfkunst op eenmaal een gansch ander, primitiever karakter vertoont. Terwijl wij nl. bij de Midden-Javaansche paneelen waarnemen de manifestaties van een beeldend vermogen dat in zijn analytische kracht en in zijne — slechts door nauwkeurige observatie mogelijk gemaakte — naturalistische wedergave een zeer hoogen graad van volkomenheid had bereikt, treffen wij bij de meest karakteristieke paneelen der Oost-Javaansche periode aan een streng schematische, in compositie vaak bijna wild overdadige, doch tevens decoratief uiterst zuivere en zeer vlak gehouden reliëfkunst, waarin zeer weinig te bespeuren is van eenigen drang naar individualiseerende, natuur benaderende uitbeelding van de menschfiguur, eene reliëfkunst die — en dit is het verwonderlijke — in stede van te zijn de voorloopster der Midden-Javaansche, zooals de stijl zou doen vermoeden, integendeel eenige eeuwen later is ontstaan.

De vergelijking van een Baraboedoerrelief (op pag. 14) —

waarop de staande Bodhisattwa is afgebeeld, een bad nemend tusschen knielende en zwevende adoranten, te midden van een weelderig landschap — met een ongeveer analoog gecomponeerd paneel van het basement van den Oost-Javaanschen Tjandi Soerawana, demonstreert reeds bij den eersten oogopslag het ontzaggelijk stijlverschil. Bij laatstgenoemd paneel, dat wij als type kunnen beschouwen van Oost-Javaansche reliëfs, welke in zoogenoemden Wayang stijl zijn uitgevoerd (een term ontleend aan de poppen van het, in vormgeving zuiver Indonesische schimmenspel: de Wayang koelit) zien wij geen spoor van de zooeven aangetoonde naturalistisch juiste en zelfs vaak zeer gedetailleerde natuurafbeelding, terwijl de ruimte niet wordt gesuggereerd — zooals op het Baraboedoerpaneel — doch, door opsomming van de vele haar vervullende gestalten en voorwerpen, als het ware wordt medegedeeld. In tegenstelling met wat wij in Midden-Java zagen, bemerken wij hier eene zichzelf vrijwel gelijkblijvende, schematische uitbeeldingswijze, waarbij de menschfiguur, zoover maar eenigszins mo-

AWALOKITESJWARA IN DEN TJANDI MENDOET. MIDDEN-JAVAANSCH, TUSSEN ± 750 EN ± 850

WISJNOE VAN TJANDI BANON, MET VLEUGELS VAN ZIJN RIJDIER, GAROEDA; MIDDEN-JAVA, ± 750 — ± 850

gelijk, in het platte vlak is opgelost. De op pag. 12 uitgebeelde strijd van Hanoeman, den apenkoning, met een aanvoerder der demonen, op een reliëf aan den grooten Oost-Javaanschen tempel te Panataran geeft, bij vergelijking met het Midden-Javaansche fragment van de balustrade van den Sjiwa tempel te Prambanan, aanleiding tot analoge beschouwingen.

Het raadselachtige feit dat, na eene periode van bijna modern-rationalistische natuurbeschouwing, waarin eene, niet slechts het materiaal, maar ook den geest der steenplastiek volkomen beheerschende sculptuur was ont-plooid, deze wordt afgelost door eene primitieve, natuur-nabootsing slechts zeer weinig nastrevende en het karakter van het steenmateriaal nauwelijks aanvoelende beeldhouwkunst — de Oost-Javaansche Wayang reliëfs zijn klaarblijkelijk in steen getransponeerde houtsnijkunst — verliest dit karakter van raadselachtigheid als wij het axioma van eene geleidelijk doorlopende ontwikkelingslijn laten vallen.

In korte bewoordingen is de gang van zaken integendeel

vermoedelijk deze geweest, dat de koloniseerende Hindoes zich wel is waar door huwelijken met de inheemsche bevolking min of meer hebben vermengd, dat echter het daaruit voortspruitende ras — met onze tegenwoordige Indo's vergelijkbaar — zich van de groote menigte der inheemsche bevolking afzijdig heeft gehouden, en sterk zijn Hindoeverwantschap accentueerend, een eigen cultureele groep heeft gevormd en gehandhaafd, waaraan wij dan de prachtige Midden-Javaansche steensculptuur, te danken hebben (zie ook pag. 7, 8 en 18).

Naast deze, min of meer aristocratische, van Hindoegeest doortrokken Hindoe-Javaansche cultuur, waarin de kunstenaar, bij de uitoefening zijner kunst, zich begenadigd gevoelde door den God — het hoogste door verstand niet te benaderen Geestelijk Wezen, welks verschijningsvormen in schoone gestalten uit te beelden een vroom offer was —, leefde de Indonesische massa, voor wier animistische overtuigingen de geheele zintuigelijk waarneembare wereld der, naar hare meening reële, verschijnselen uiteenviel in een conglomeraat van voorwerpen, alle beziel door

KOP VAN EEN DER DHYANI BOEDDHAS AAN DEN BARABOEDOER. MIDDEN-JAVAANSCH, TUSSCHEN ± 750 EN ± 850

KOP VAN EEN VORST, GEVONDEN TE SOEKOEH IN SOERAKARTA. OOST-JAVAANSCH, 15DE EEUW

WISJNOE OP LOTUSTROON, GEDRAGEN DOOR ZIJN RIJDIER, DEN GAROEDA, VERMOEDELIIK PORTRET VAN KONING AIRLANGGA. OOST-JAVAANSCH ± 1100

„geesten”, die wispelturig — zoo gedacht naar analogie van de eigen menschenatuur — nu eens door schrik-
jaging moesten worden afgewend, dan weer door ge-
schenken moesten worden aangelokt of verzoend.

Voor het magisch ritueel waarmede de geesten, onder welke die der voorvaderen vaak de geduchtste waren, werden bezworen, waren geen grandioze tempels be-
noodigd en moeten wij ons voorstellen dat de eeredienst in hoofdzaak op geheiligde plaatsen geschiedde, waarop kleine houten gebouwen voor huisvesting der offers en wijgeschenken waren opgericht, gebouwen die door, in wayangstijl uitgevoerd snijwerk, tegen de magische in-
vloeden van booswillende geesten zullen zijn beschermd. Toen, door het, in den aanvang steeds toenemende uiterlijk prestige van de Hindoe-Javaansche groep, de uiterlijke verschijningsvormen van den Hindoeïstischen eeredienst ook door de overige bevolking werden overgenomen, werden de groote gestalten der Indische heldendichten, thans vervormd tot machtige „geesten”, in den stoet der overige uitgebeelde geesten in het schimachtig snijwerk

FIGUUR IN GODINNE-ORNAAT AAN BUITENZIJDEN VAN DE BALUS-
TRADE OM DEN TJANDI SJIWA TE PRAMBANAN. MIDDEN-
JAVAANSCH ± 850—± 915

opgenomen. De diepere wijsgeerige zin van den vreemden eeredienst ging echter aan den Indonesischen geest voorbij.

Reeds ten tijde van de Midden-Javaansche periode zullen dus twee, in innerlijk wezen elkander bijna diametraal tegenoverstaande stijlen, naast elkander hebben bestaan, waarbij van de monumenten der zuivere Indonesiers, wegens de vergankelijkheid der gebezigde materialen, niets meer bewaard is gebleven. Als, na den ondergang van deze Midden-Javaansche vorstenhuizen, in Oost-Java dynastieën ontstaan welke vorsten reeds van zuiver Indonesischen oorsprong zijn, zoo handhaven deze aanvankelijk nog het overgeleverde Hindoe-Javaansche ceremonieel en ritueel en hebben zij bij de oprichting der door hen gestichte heiligdommen zich aanvankelijk nog van de Hindoe-Javaansche tradities bediend, een trouw aan den adat, die zich het langst nog bij de rondplastiek handhaaft.

Dit wordt nu echter anders als, na 1222, de stichter van de Singasari dynastie, Ken Anrok, een Indonesier van lagere

GROEPJE VAN TWEE DIENARESSEN VAN LĀKSJMANA. FRAGMENT VAN DE BALUSTRADE OM DEN TJANDI SJIWA TE PRAMBANAN. MIDDEN-JAVAANSCH, ± 850—± 915

kaste, het bewind usurpeert. Hij is de eerste Indonesische vorst die zijn rasafkomst met trots en op bijna agressieve wijze naar voren schuift en lijkt het ons daarom niet onwaarschijnlijk, dat ten gevolge van het door hem versterkte zelfbewustzijn van de Indonesiers, hunne kunstenaars thans ook bij officiële opdrachten worden te werk gesteld en op deze wijze de in de houtsnijkunst ontwikkelde stijl thans in 't steenmateriaal der in rijksopdracht gestichte gebouwen en tempels steeds meer in toepassing wordt gebracht.

Ook in de rondplastiek begint deze stijl dan door te dringen zoodat wij bijv., naast de nog in — zij 't ook gewijzigde — Hindoe-Javaansche vormgeving uitgevoerde, voortreffelijke bekende beelden uit den Tjandi Singasari, in het Rijksethnographisch Museum te Leiden, den streng gestyleerden, voor een als achtergrond dienenden aureool van gestyleerde stralen staanden Oost-Javaanschen Mahâdeva aantreffen (pag. 17) die eene in rondplastischen vorm getransponeerde figuur van een der starre figuren van het Panataran relief, op pag. 15 afgebeeld, schijnt te zijn.

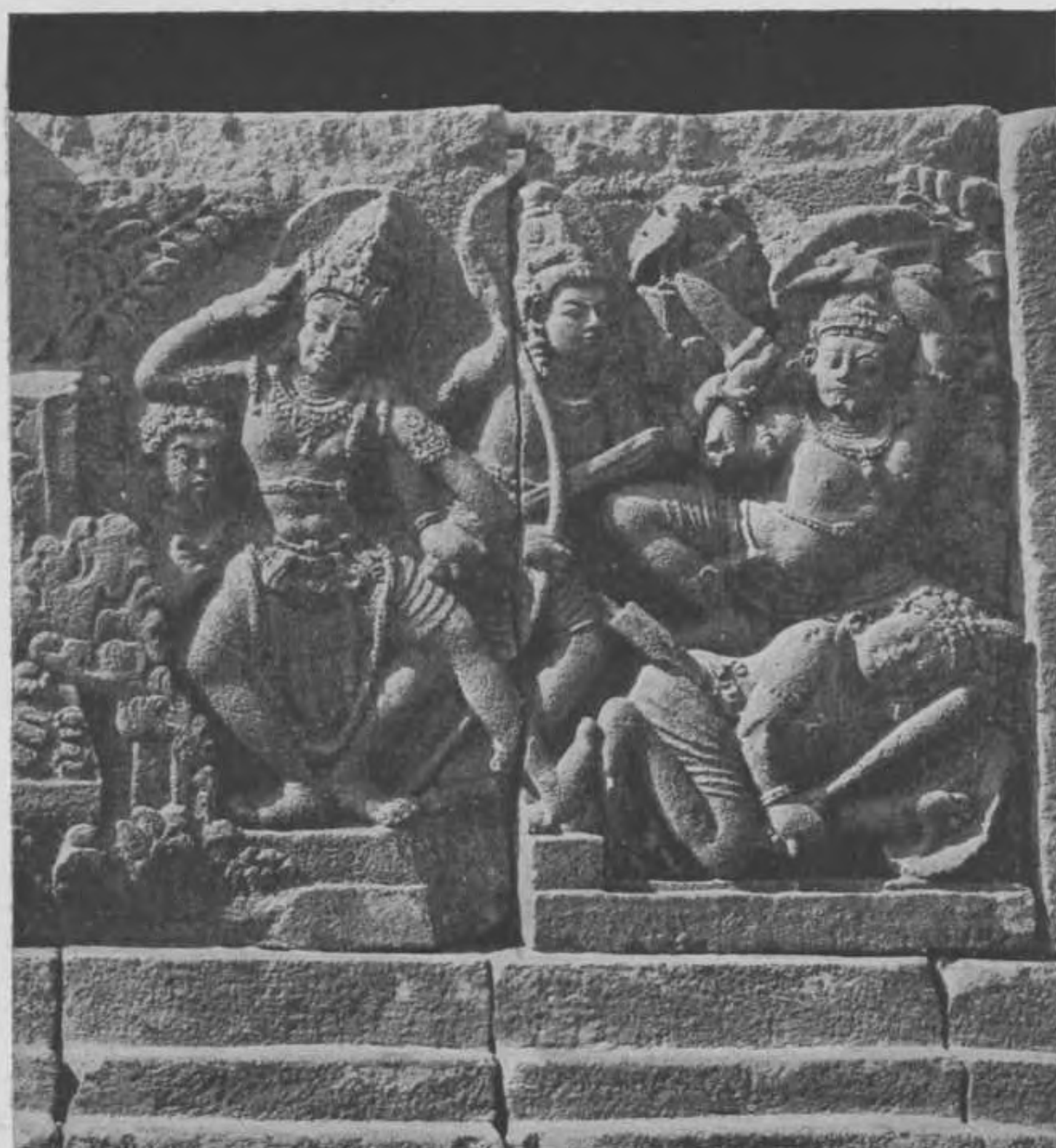
ZITTENDE FIGUUR IN GODINNE-ORNAAT. FRAGMENT VAN EEN DER PRAMBANAN TEMPELS. MIDDEN-JAVAANSCH, TUSSEN ± 850 EN ± 915

Deze, thans overheerschende Oost-Javaansche beeldhouwkunst vertoont dan verder de normale ontwikkelings-tendenzen.

Een streven naar naturalistische wedergave breekt zich af en toe baan, zooals o.a. blijkt uit het merkwaardige vrouwtje met de twee kinderen, dat hoewel aan de werkelijkheid ontleend, zich in het ornaat van een Hindoegodin vertoont en uit een andere figuur op dezelfde pag. 16 afgebeeld.

Tot welk een monumentaliteit ook in portretkunst deze Wayangstijl in de rondplastiek kan stijgen, bewijst de felle koningskop van omstreeks 1445 uit Soekoeh van pagina 9.

Het wil ons dus tenslotte toeschijnen dat, wanneer wij boven geschetst standpunt innemen, de ontwikkeling van de Hindoe-Javaansche beeldhouwkunst die aanvankelijk, van psychologisch standpunt beschouwd, min of meer onverklaarbaar leek, blijkt volgens dezelfde wetmatigheid te hebben plaats gevonden die wij ook elders reeds zoo vaak konden waarnemen.

FRAGMENT BALUSTRADJE TJANDI SJIWA, RĀMA EN ZIJN BROEDER LĀKSJMANA DEMONEN OVERWINNEND. MIDDEN-JAVA ± 850—915

PILASTERRELIEF TJANDI PANATARAN, HANOEMAN, APENKONING STRIJDT MET DEMONENVORST. OOST-JAVA, ± 14DE EEUW

PANEEL VAN DEN BARABOEDOER, DESSA-BEWONERS VOORSTELLEND. MIDDEN-JAVAANSCH, ± 750—± 850

FRAGMENT VAN DE BALUSTRADE OM DEN TJANDI SJIWA TE PRAMBANAN, VOORSTELLEND EENE WILD DANSENDE VROUWEFIGUUR BIJ HET KRONINGSFEEST VAN BHARATA. MIDDEN-JAVAANSCH, $\pm$ 850—915

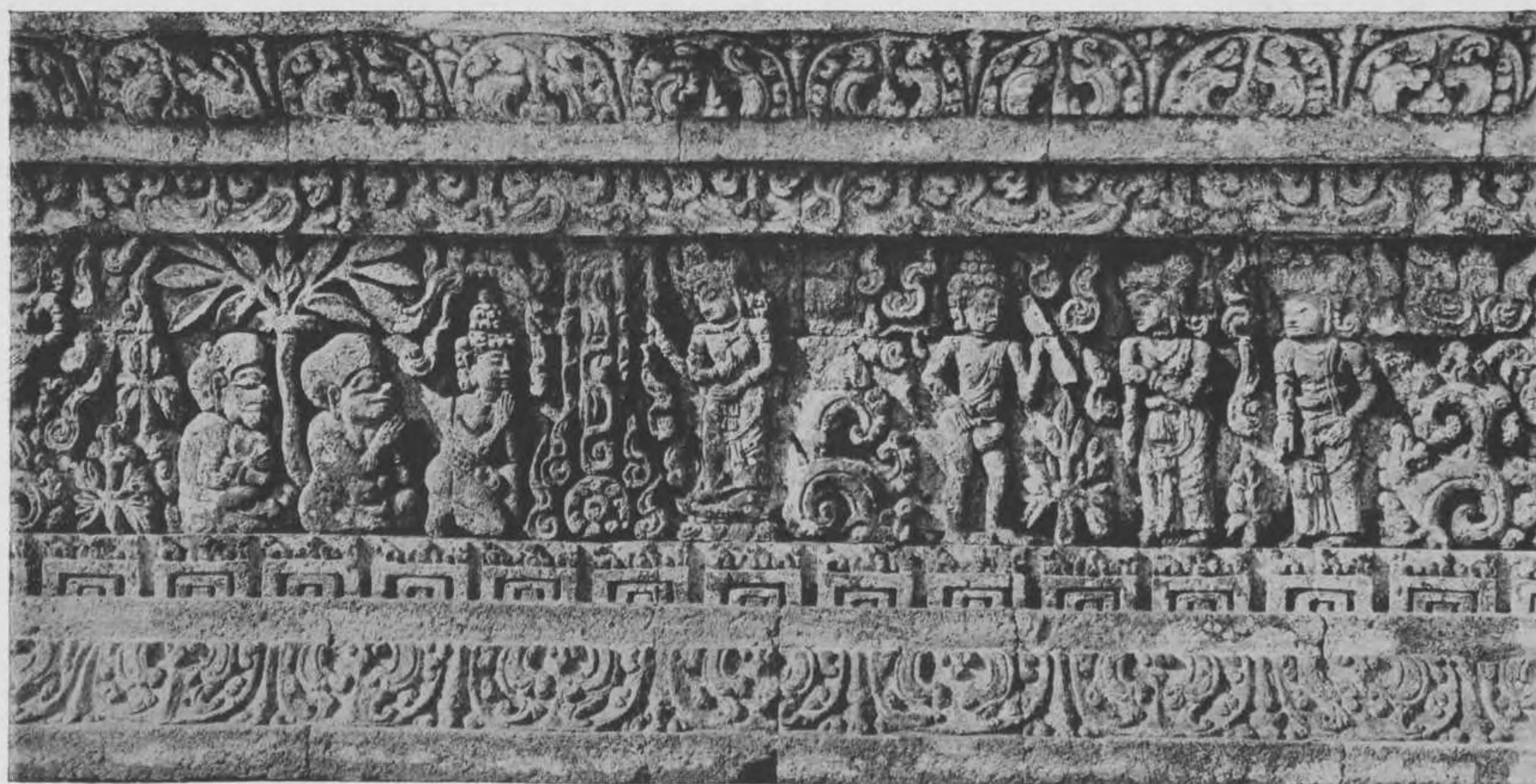
PANEEL VAN DEN BARABOEDOER. MIDDEN-JAVAANSCH, $\pm$ 750—850

FRAGMENT VAN EEN PANEEL VAN DEN BARABOEDOER, VOORSTELLEND DEN BODHISATTWA, DIE EEN BAD NEEMT TEMIDDEN VAN AANBIDDENDE GODEN EN ANDERE HEMELLINGEN. MIDDEN-JAVAANSCH, ± 750 — ± 850

FRAGMENT VAN FRIES OM BASEMENT VAN DEN TJANDI SOERAWANA. ARDJOENA, GEVOLGD DOOR ZIJNE NARREN, DE BEIDE PANAKAWANS, BETUIGT KNIELEND ZIJN HULDE AAN GOD SJIWA. OOST-JAVAANSCH, ± 1365

FRIES OM HET BASEMENT VAN DEN TJANDI DJAGO. MET STIJVE WAYANGACHTIGE FIGUREN. OOST-JAVAANSCHE STIJL, $\pm$ 1280

FRAGMENT VAN EEN FRIES VAN DEN HOOFDTEMPEL TE PANATARAN. DE OP ZIJN STRIJDWAGEN STAANDE HELD KRESHNA, WIENS KNIEËN DOOR ZIJNE BRUID ROEKMINI WORDEN OMVAT, VERWONDT HAAR VIJANDELIJKE BROEDER ROEKMA. OOST-JAVA, $\pm$ 1400

BRONFIGUUR UIT MADJAKERTA, LAAT OOST-JAVAANSCH
STIJL

VROUW IN GODINNE-ORNAAT MET TWEE KINDEREN, LAAT OOST-
JAVAANSCH STIJL, UIT SIKOENING

PANEEL, BASEMENT VAN TJANDI SOERAWANA MET PRACHTIG IN HET ORNAMENT GECOMPONEERDE FIGUREN. OOST-JAVA, ± 1365

SJIWA MAHĀDEWA, MET STRALENKRANS AUREOOL, OOST-JAVAANSCH, MADJAPAHIT PERIODE, ± 1410, UIT MADJAKERTA

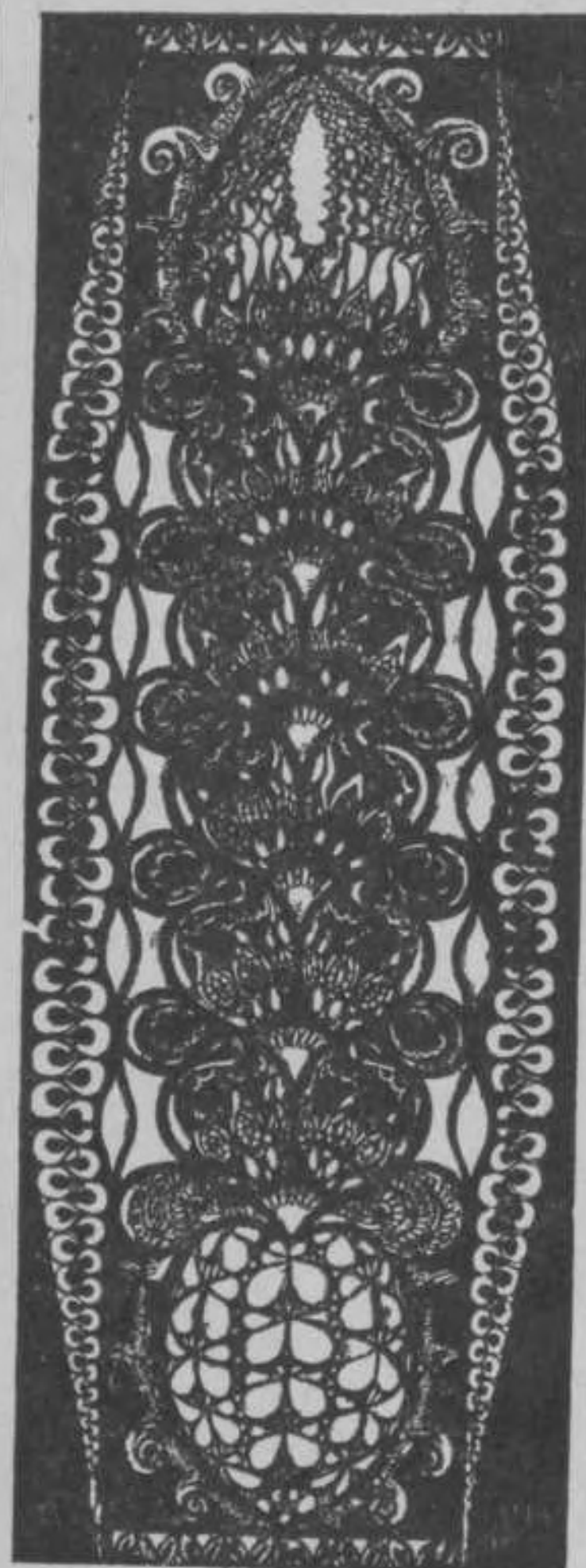

KALA KOP VAN DEN TJANDI DJAGO. OOST-JAVAANSCH STIJL,
± 1280

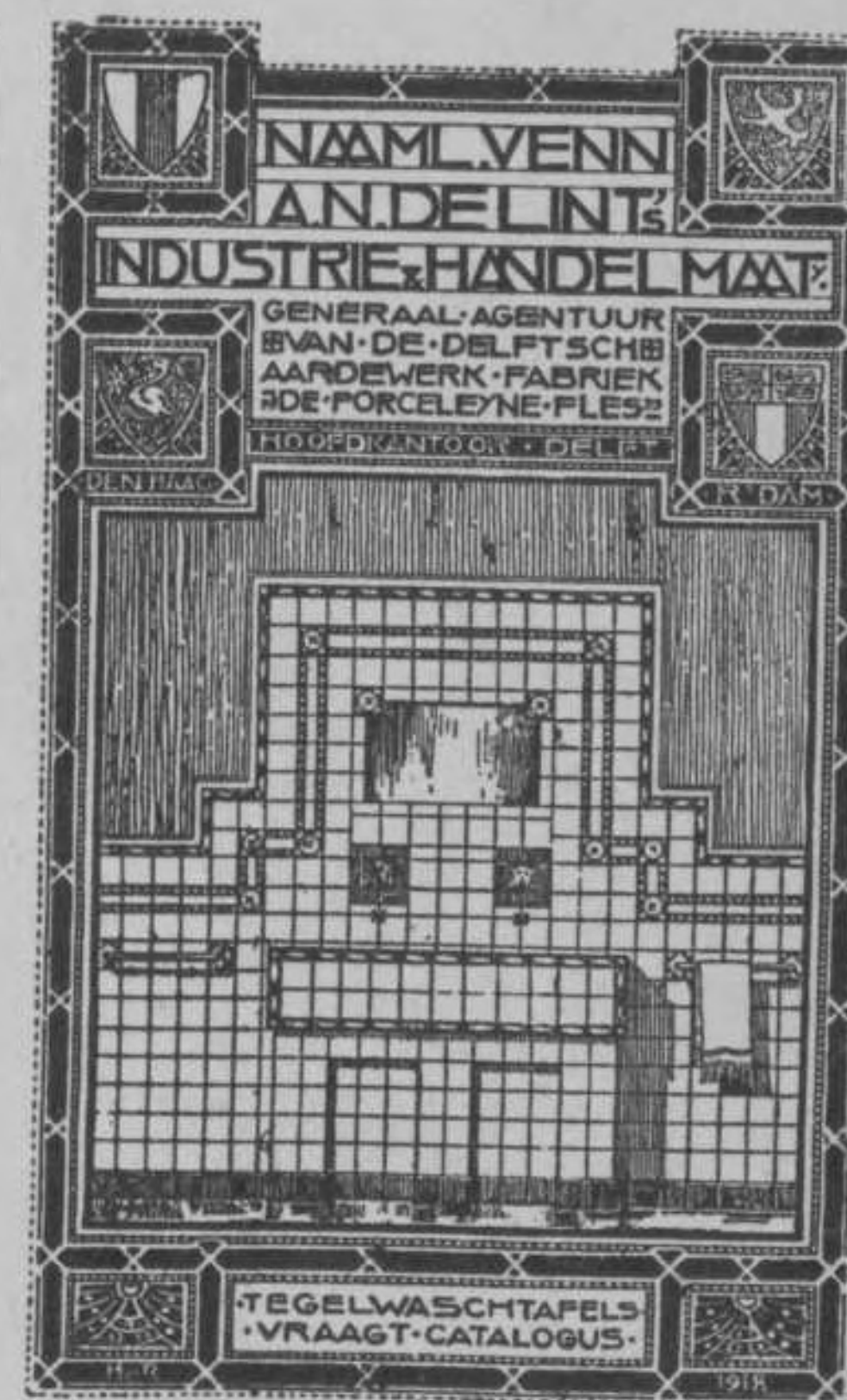
MAKARA (ZEE OLIPHANT) BASIS VAN DOOR KALA KOP BEKROONDE
POORT; TJANDI SEWOE. MIDDEN-JAVA, ± 750—± 850

W. BOGTMAN
HAARLEM
 E M M A K A D E
 45 45

— GEBRAND —
 GESCHILDERD
 GLAS

GLAS IN LOOD

DE DRUKKERIJ DER N.V.

IPENBUUR & VAN SELDAM

WAAR DIT TIJDSCHRIFT
 WORDT GEDRUKT, LEVERT
 SPOEDIG EN BILLIJK
 AL UW BENODIGDE
DRUKWERKEN
 DESGEWENSCHT MET BIJ-
 LEVERING VAN CLICHÉ'S

IS SPECIAAL INGERICHT VOOR HET
 DRUKKEN VAN GROOTE OPLAGEN

NIEUWE LOOIJERSSTRAAT 47, AMSTERDAM
 TELEFOON 42897

WEDDINGEN

